

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/160677>

Please be advised that this information was generated on 2019-11-20 and may be subject to change.

POLITIEKE VERANTWOORDELIJKHEID

– Berry Tholen –

Inleiding

Een in het oog springend onderdeel van politiek en bestuur is het ter verantwoording roepen van gezagsdragers: in de Kamer, in de Gemeenteraad of, via de parlementaire journalistiek, meteen voor het hele volk. Of het nu gaat om een haperende uitvoering van Pgb-beleid, om het delen van gegevens of juist het achter houden daarvan, om stokkende treinstellen of wat dan ook – het draait om de vraag wie treft blaam, wie is verantwoordelijk? Of beter nog, het gaat erom wie er in slaagt de Zwarte Piet aan iemand anders toe te delen. Politiek is een *blame game*, zoals de politicologen dat tegenwoordig noemen. Een spel van verdachtmaking, ontwijking, afschuiving en de handen in onschuld wassen. Wie dat spel goed weet te spelen houdt zijn positie of groeit door. De anderen vallen, struikelen, stappen op of kiezen voor het gezin. Het is allemaal een onderdeel van politiek als strijd om de macht, zoals Max Weber dat puntig omschreef.

Soms echter spreekt iemand van verantwoordelijkheid in de politiek en bedoelt dan iets heel anders. ‘Ik ben een verantwoordelijk burgemeester’ of ook ‘dat is een verantwoordelijk toezichthouder’. Verantwoordelijkheid betekent hier niet aansprakelijkheid, zoals hierboven. Het verwijst niet naar een bepaalde misstap of gebeurtenis en wie daar schuld aan heeft, maar naar iets omvattenders. Het gaat om het goed vervullen van een bepaalde taak, een rol. Niet een bepaalde handeling is aan de orde, maar iemands totale attitude en oriëntatie als politicus of bestuurder. Zoiets bedoelen we ook als we het hebben over verantwoordelijke ouders of artsen of docenten. Ook dan is de meer algehele houding in respectievelijk de opvoeding, de medische praktijk en het onderwijs in het geding.

Maar wat is dan eigenlijk een verantwoordelijk politicus of bestuurder in die algemenere of omvattende betekenis? Bij artsen en docenten draait het om een zorg voor gezondheid en voor de ontwikkeling van jongeren. Is het mogelijk nader aan te geven waarom het draait bij verantwoordelijkheid in politiek of bestuur? En hoe verhoudt zich deze be-

stuurlijke en politieke zorg tot dat eerder genoemde centrale weberiaanse kenmerk van politiek: de strijd, het proberen te winnen ten koste van anderen, de machtsuitoefening?

In deze tekst zal ik die vragen beantwoorden aan de hand van een aantal hedendaagse filosofen. Die filosofen staan in de traditie van de deugdethiek. Met deugden bedoelen ze dan gevormde attitudes of oriëntaties van personen. Ze richten zich dus niet op specifieke daden en de effecten ervan. Allereerst ga ik in op de analyse van Paul Ricoeur. Deze Franse filosoof heeft het expliciet over een politieke verantwoordelijkheid en hij analyseert ook de complexiteit ervan. Om dan nog meer duidelijkheid te krijgen over de aard van verantwoordelijkheid als deugd kijk ik vervolgens ook naar het werk van Alasdair MacIntyre. Tot slot laat ik zien wat politieke verantwoordelijkheid dan meer concreet betekent.

Ricoeur

We voelen ons verantwoordelijk, zo legt Paul Ricoeur (1913-2005) in navolging van Hans Jonas uit, voor iets dat kwetsbaar is. We zien dat iets waardevols stuk kan; dat het bedreigd wordt en dat we daar iets tegen kunnen doen. Die breekbaarheid van iets waardevols roept in ons het besef van verantwoordelijkheid op. We hebben de taak om voor dat waardevolle dat breekbaar is te zorgen. Waar Ricoeur op deze manier verantwoordelijkheid introduceert, daar verbindt hij haar meteen met politiek en bestuur. Om goed te kunnen begrijpen wat hij dan bedoelt met politieke verantwoordelijkheid en wat op dit gebied dan kwetsbaar is moet ik eerst een onderscheid introduceren dat Ricoeur maakt.

Ricoeur spreekt van het politieke (*‘le politique’*) tegenover de politiek (*‘la politique’*). Met dat laatste, met *de politiek*, bedoelt hij de sfeer van de strijd, van het politieke handwerk, van macht en machtsgebruik. Het is politiek zoals Weber die definieerde en die we ook van Machiavelli kennen. Het gaat er daarbij om te zorgen dat je wint, dat je in competitie met anderen je doel realiseert, dat je de leiding krijgt

en aan de macht blijft. Met *het politieke* heeft Ricoeur iets heel anders op het oog. Het politieke dat is het samen handelen van mensen gericht op het algemeen goed. Hier gaat het om de gezamenlijke activiteit van alle burgers in de politieke gemeenschap die, zoals Aristoteles dat omschreef, alle andere activiteiten zodanig weet te organiseren dat ze het best bijdragen aan ieders ontwikkeling en een goed leven voor iedereen. In het politieke gaat het om respect en gelijkwaardigheid en rechtvaardigheid, het is de sfeer die bestaat bij de gratie van onderling vertrouwen dat iedereen bekommerd is om dit gezamenlijke project.

De relatie tussen de politiek en het politieke is er volgens Ricoeur een van spanning. Hij spreekt hier ook vaak in termen van een paradox. De gezamenlijke realisering van het goede vraagt altijd om de aanwending van middelen die tegelijk die realisering bedreigen. Het politieke heeft de politiek nodig, maar tegelijk wordt het politieke door die politiek bedreigd. Die bedreiging kent verschillende vormen die Ricoeur her en der in zijn werk bespreekt. Drie ervan zal ik hier kort aanhalen.

Een eerste manier waarop het vertrouwen ondermijnd kan worden, en het politieke dus kwetsbaar is, heeft te maken met representatie. Besluiten nemen en uitvoeren in het algemeen belang vraagt altijd om vertegenwoordiging – en dat is in onze samenleving waarin zelfs de lokale politieke eenheden vele honderdduizenden mensen omvatten zeker het geval. Vertegenwoordiging betekent echter dat in de sfeer van gemeenschappelijkheid en gelijkheid sommigen onvermijdelijk in een belangrijk opzicht boven de anderen staan. Zij zijn gemachtigd namens allen te oordelen en beslissingen over hen te nemen. Vertegenwoordiging voegt daarmee een verticale relatie toe aan de horizontale relatie van het politieke. Bovendien komen vertegenwoordigers onderling in een ander krachtenveld: het krachtenveld van de politiek. En dat is een veld dat hun aandacht vraagt. De politieke strijd moet er gestreden worden, posities bepaald, territoria afgebakend, deals gesloten. Burgers vertrouwen hun lot toe aan vertegenwoordigers die hun gelijken zijn, maar die gelijken gaan over hen heersen en allerlei mechanismen zorgen er dan voor dat die vertrouwelingen daarbij minder aandacht hebben voor die burgers. Dat afstand nemen door de vertegenwoordigers kan het gestelde vertrouwen van burgers makkelijk ondermijnen.

Een tweede bedreiging volgt het gegeven dat besluitvorming over het algemeen goede (in een democratie) onvermijdelijk in een verbale strijd tot stand moet komen. Het algemeen belang moet altijd nog gevormd en verwoord worden – het ligt niet ergens klaar. Vaak betekent het dat men in debat tot een compromis moet komen. Uiteenlopende pleitbezorgers verdedigen concurrerende en vaak zelfs elkaar (deels) uitsluitende posities. In die strijd om het eigen gelijk kan het steeds problematischer worden om een compromis te bereiken. Compromissen hebben toch al het probleem dat ze niet zo'n eenduidige overtuigende onderbouwing kunnen krijgen – in tegenstelling tot de verschillende partijdige posities die elk rusten op een robuuste rechtlijnige (zij het eenzijdige) argumentatie. Hoe geharnaster de verschillende posities worden verdedigd in de verbale strijd, hoe meer een compromis als verraad aan het eigen uitgangspunt zal verschijnen. Stevig opkomen voor de eigen positie zit zo compromisvorming en daarmee het gezamenlijk handelen in de weg.

Ook op een andere manier vormt de verbale strijd een bedreiging voor het politieke. Politieke vraagstukken kunnen nooit tot een logisch sluitende conclusie worden gebracht, zoals dat wel kan in de wiskunde bijvoorbeeld. De argumenten die in het politiek debat een rol spelen, hebben hoogstens een zekere plausibiliteit. Vaak moeten we het met inschattingen en waarschijnlijkheden doen. En als je al stevige argumenten hebt dan zullen anderen daar niet automatisch open voor staan. Anderen overtuigen vraagt daarom in de politiek onvermijdelijk om de inzet van retorica: slimme woordkeuze, goed gekozen opbouw en timing, en noem maar op. Maar met het gebruik van retorische middelen dreigt ook altijd retoriek en manipulatie. Daarmee komt de strijd om de macht helemaal centraal te staan en dreigt de vorming van een inhoudelijke gedeelde mening in gedrang te komen. En wie dan het harde retorisch spel aanschouwt en de manipulatie doorziet wordt niet echt gesterkt in zijn vertrouwen in de politiek.

Een derde en laatste voorbeeld van de bedreiging van het politieke draait om het gebruik van dwang en geweld. Elke bestaande democratische rechtsstaat is te beschouwen als een overwinning op het brute geweld of de rauwe strijd tussen mensen of groepen onderling. Dat neemt echter niet weg dat in zo'n nette moderne staat toch altijd een residu van dwang en geweld blijft bestaan. Weber drukt

dat mooi uit als hij de staat definieert als de instantie met een legitiem geweldsmonopolie. De staat heeft de bevoegdheid en de mogelijkheden om burgers (en vreemdelingen in de praktijk ook) te dwingen. Met dat behoud van en zelfs legitimering van een zeker residu aan geweld blijft echter ook steeds de dreiging van excessief geweld en misbruik van dwang en geweld. Wie de macht aan zijn kant weet, wie de geweldsmiddelen tot zijn beschikking heeft is makkelijk geneigd om ze ook in te zetten om iets sneller voor elkaar te krijgen, om door te pakken, om lastige barrières op te ruimen. Waarom ellenlang praten en faciliteren als je via de sterke arm veel sneller tot resultaat kunt komen? Waarom al die stroperige procedures volgens als de effectieve middelen klaar liggen voor actie? Waar bestuurders en politici toegeven aan deze neiging grijpt in wezen echter de rauwe macht haar kans.

Het zijn verschillende bedreigingen waar Ricoeur hier op wijst, maar er zijn duidelijke overeenkomsten. Telkens is er een element dat noodzakelijk is voor het realiseren van politieke doelen, maar dat tegelijk ook bedreigend is voor dat politieke en haar doelen. Een cruciaal punt is daarbij dat door een weinig responsief bestuur (sterke verticaliteit), door retorische manipulatie en een overdreven hameren op het eigen gelijk en door de inzet van dwangmiddelen en de beperking van vrijheden het onderlinge vertrouwen tussen mensen in de samenleving en het vertrouwen in het bestuur geschaad wordt. Het idee van deelhebben aan een gezamenlijk politiek project staat onder druk.

Het politieke is daarmee, zoals Ricoeur het uitdrukt, fragiel. En die kwetsbaarheid van het politieke vraagt om een verantwoordelijke zorg. Dat is waar het om gaat bij politieke verantwoordelijkheid als taak. Een verantwoordelijk politicus of bestuurder zijn betekent dus niet zich verre houden van vertegenwoordiging, strijd, of de inzet van dwang – dat kan niet en is ook helemaal niet wenselijk. Het betekent ervoor zorgen dat het politieke niet ondermijnd wordt door de politiek. En dat is een serieuze klus volgens Ricoeur, een beproeving.

Daarmee is al een eerste verheldering geboden van wat politieke verantwoordelijkheid kan betekenen. Maar we kunnen een nog stap verder gaan. Alasdair MacIntyre biedt ons een nader begrip van wat deugden zijn. Zijn analyse helpt ons om nog nader te bepalen wat het dan betekent om verantwoordelijk

zorg te dragen voor het fragiele in de politiek.

MacIntyre

De Britse filosoof Alasdair MacIntyre (geb. 1929) vestigt onze aandacht op wat hij *praktijken* noemt. Hij heeft daarbij alle wat complexere manieren van samenwerken op het oog die langere tijd bestaan. Als voorbeelden noemt hij sport, architectuur, landbouw, wetenschappelijk onderzoek en ook politiek. Typisch voor praktijken is dat deelname eraan je twee dingen kan opleveren. MacIntyre spreekt van ‘internal goods’ en ‘external goods’ (ik zal dat vreemde jargon, bij gebrek aan beter, hier volgen). ‘External goods’ zijn bijvoorbeeld prestige, status en geld. Het zijn typisch zaken die niet aan één bepaalde praktijk gebonden zijn: zo kun je geld verdienen door (goed) te voetballen, maar ook door aan de slag te gaan als arts of als onderzoeker. Een ander kenmerk van externe goeden is dat ze een *zero sum*-karakter hebben. Als de een het heeft, dan kan de ander het niet meer hebben. Iedereen rijk of iedereen beroemd is geen optie.

‘Internal goods’, aan de andere kant, zijn onlosmakelijk verbonden met deelname aan deze specifieke praktijk. MacIntyre illustreert het verschil met ‘external goods’ aan de hand van het voorbeeld van een kind dat leert schaken. Je kunt een kind met een reep chocola (extern goed) proberen te verleiden om dit spel eens te proberen. En je kunt, als het de eerste beginselen onder de knie heeft, weer zo’n bonus in het voorzicht stellen als het weet te winnen (waarbij je zelf bijvoorbeeld zonder koningin speelt om het spannend te houden). Wellicht zal het kind naar verloop van tijd het plezier van het schaakspelen zelf (intern goed) ontdekken. Het zal duidelijk zijn dat je zelf moet deelnemen, en enig niveau moet hebben bereikt, om te kunnen ervaren en weten wat het interne goed van de praktijk schaken is. En hetzelfde geldt voor alle andere praktijken. Je rolt misschien in de wetenschap omdat je een studie zocht die een hoog inkomen belooft, en je begint wellicht met gitaarspelen omdat je net zo beroemd wil worden als je idool. Maar je komt pas tot het besef van het goed dat hoort bij onderzoek doen of muziek maken als je je er enige tijd in bekwaamd hebt. Naar zijn aard heeft zo’n intern goed geen *zero sum*-karakter: iedereen kan (in beginsel) aan de praktijk deelnemen en dat doet niets af aan de waarde voor anderen. Als nog iemand gaat korfballen dan wordt het voor de andere korfballers niet minder. (Eerder meer omdat er nu wellicht vaker gespeeld kan worden en mis-

schien nog wel op een hoger niveau.) Het interne goed van een activiteit is dus dat wat die activiteit op zichzelf de moeite waard maakt. En die waarde vat je pas als je je ook echt op die activiteit stort. Het is dan ook heel moeilijk om aan een buitenstaander uit te leggen wat er (in het doen van wetenschappelijk onderzoek, in het maken van muziek, etc.) nu precies op het spel staat.

Praktijken zijn dus complexere activiteiten die gericht zijn op een bepaald goed of doel (muziek, kennis door onderzoek, gezondheidszorg, onderwijs en noem maar op). Op een goede manier deelnemen aan de praktijk, dat wil zeggen op zo'n manier dat dit goed ook gerealiseerd kan worden, vraagt om een zekere kennis en vaardigheid. De vaardigheid van een musicus, een arts, een docent, enz. Die vaardigheden, die geleidelijk ontwikkelde gevormdheid om te kunnen doen wat nodig is in een praktijk, noemt MacIntyre deugden. De deugden die bij een praktijk horen kun je als deelnemer steeds verder ontwikkelen. Door actief mee te doen, door te leren van je eigen ervaringen en ook door de kunst af te kijken bij de beteren, de gevorderden, de virtuozen in de praktijk. Deugden zijn daarmee ook nooit 'af', ze kunnen altijd verder ontwikkeld worden.

Dat geldt ook voor de praktijk en het nagestreefde interne goed. Of het nu musiceren of gezondheidszorg of onderwijs of wat dan ook is, kenmerkend voor een florerende praktijk is dat de deelnemers steeds proberen verder te komen op dit terrein. Ook dat behoort tot de praktijkdeugden: gericht blijven op een verdere ontwikkeling van dat gezamenlijke goed.

Niet deugdzzaam zijn in lijn met een praktijk waarin men deelneemt kan natuurlijk best voordelen opleveren: bijvoorbeeld de prijs winnen door vals te spelen in een schaakwedstrijd of je laten omkopen om hoge tentamencijfers te geven. Maar het verwerven van die externe goederen op zo'n manier draagt niets bij aan de praktijk en het blokkeert voor jezelf trouwens ook de toegang tot het interne goed (wie vals speelt smaakt het plezier van de wedstrijd niet).

Met dit laatste komen we dan ook op het thema van de gevaren die het voortbestaan van praktijken zelf bedreigen. Zonder aandacht voor geld, zonder enige ambitie kunnen wetenschap, onderwijs en al die andere praktijken natuurlijk niet bestaan en floreren. Maar tegelijk bedreigt een te sterke focus op zulke externe goederen juist het functioneren van een praktijk. Als in scholen, ziekenhuizen en labora-

toria geld verdienen, status en aanzien verwerven en machtspelletjes de boel gaan domineren dan daalt de kwaliteit van onderwijs, wetenschap en zorg snel. Het is dan van belang dat de deelnemers aan een praktijk de juiste deugden hebben om aan deze continue bedreiging weerstand te bieden, zo legt MacIntyre uit.

Zoals gezegd is ook de politieke sfeer zo'n praktijk beschouwen. Het is zelfs een bijzondere praktijk, eentje die alle andere praktijken omvat: de politiek zet als het ware alle andere praktijken op hun plaats, de politieke reguleert ze. De politieke sfeer kent daarbij volgens MacIntyre enkele typische deugden: rechtvaardigheid, eerlijkheid, moed. Dit zijn de deugden die centraal staan binnen de politieke praktijk zelf, maar ze zijn ook wezenlijk voor het beschermen van deze praktijk tegen de bedreigingen die voortvloeien uit een focus op externe goederen – goederen die ook in deze praktijk overigens ontoebeerlijk zijn.

MacIntyre en Ricoeur hebben elk hun eigen jargon ontwikkeld. Maar het zal duidelijk zijn dat hun analyses overeenkomen. Ze begrijpen het gezamenlijke en vertrouwensvolle handelen in politieke gemeenschap als iets dat waardevol is, maar dat ook bedreigd wordt. En die bedreigende factoren zijn tegelijk een onvermijdelijke voorwaarde. In MacIntyres termen: de politieke praktijk heeft externe goederen nodig, maar wordt door het streven ernaar ook ondermijnd. En in Ricoeurs jargon: *het politieke* kan niet zonder *de politiek*, maar die laatste ondergraaft ook het onderlinge vertrouwen.

Op verschillende punten biedt MacIntyre een uitwerking van het begrip dat we al bij Ricoeur vonden. Zo benadrukt MacIntyre de betekenis van moed in de politieke praktijk. Moed is de kwaliteit om iets te riskeren – niet onoverwogen en roekeloos maar met verstand en ten behoeve van rechtvaardigheid en het voortbestaan van de politieke. Politieke verantwoordelijkheid als deugd betekent dat men soms iets op het spel moet zetten ten behoeve van de politieke praktijk, het algemeen goed: zijn prestige, zijn eigen positie, zijn politieke toekomst.

MacIntyre's uitwerking biedt ook op een ander punt een verdere uitwerking van de analyse van Ricoeur. MacIntyre benadrukt de voortdurende vorming en ontwikkeling van deelnemers aan een praktijk. Een belangrijke rol daarbij spelen de voorbeelden die gesteld worden. Goed handelen, een goede at-

titude leer je van anderen, van de voorbeelden in de betreffende praktijk: de toponderzoekers, de succesvolle sporters, de goede artsen en docenten. Van hen leer je de waarde van een praktijk kennen en de deugden die nodig zijn om die waarden te kunnen realiseren. In een politieke gemeenschap zijn het bij uitstek politici en bestuurders die rechtvaardigheid en oprechtheid kunnen tonen. En zij zijn ook bij uitstek in staat om te laten zien hoe de politieke praktijk (het politieke) bedreigd wordt en wat daartegen gedaan kan worden. Verantwoordelijkheid voor het politieke is daarmee bij uitstek ook een verantwoordelijkheid van politici: zij zijn zichtbaar, zij belichamen het politieke, zij zijn de voorbeelden.

Politieke verantwoordelijkheid in de praktijk

MacIntyre en Ricoeur helpen ons om greep te krijgen op een notie van politieke verantwoordelijkheid die breder is dan aansprakelijk zijn voor misstanden. In hun analyses komt een begrip van het politieke naar voren dat verder gaat dan de strijd om de macht. Ze benadrukken dat de zaken die we vaak identificeren met politiek (zoals het machtsspel, retorica, dwang) weliswaar onmisbaar zijn, maar niet de kern vormen. Zulke zaken zijn noodzakelijke instrumenten om het politieke als samen handelen gericht op het algemeen goed te kunnen realiseren. Die instrumenten kunnen zich echter makkelijk ook tegen de realisering van dat politieke keren. Zorg dragen voor deze kwetsbare kern van het politieke, de politieke praktijk in termen van MacIntyre, is politieke verantwoordelijkheid tonen in de bredere zin.

Tot zover is het allemaal nog tamelijk abstract. Wat betekent politieke verantwoordelijkheid (of het ontbreken daarvan) dan meer concreet? In lijn met de analyses van MacIntyre en Ricoeur kun je voorbeelden aanwijzen van houdingen en keuzen die het politieke op het spel zetten in plaats van het te beschermen. Laat ik er een aantal noemen.

Politici en bestuurders komen soms in de verleiding als hun positie in het geding is om andere actoren binnen en zelfs hele onderdelen van de politieke gemeenschap zwart te maken: het OM beichten van Nazi- of Stasi-praktijken, de media als karaktermoordenaars, de rechterlijke macht als dom en corrupt, en noem maar op. Deze retoriek van verdachtmaking mag aantrekkelijk zijn in de politieke strijd, of in een rechtszaak rond integriteit, en daar misschien ook succesvol zijn. Het vertrouwen van burgers in de instituties en in het politieke project

in zijn algemeenheid zal door deze voorbeelden van hun politieke leiders niet bepaald gesterkt worden.

De bijzondere bevoegdheden van de overheid maken haar echt tot een sterke arm. In de strijd tegen misdaad en terrorisme is die macht van waarde. De ambitie om hier resultaten te boeken voedt echter ook de verleiding om bevoegdheden voor opsporing te vergroten en de regels op te rekken en zelfs te overschrijden. Afluisteren en aftappen, intensief monitoren van burgers, *predictive policing*, verzamelen en gebruiken van (big) data, *ethnic profiling* – het is allemaal erg handig en bruikbaar binnen of net buiten de wet. Tegelijk maakt het dat burgers zich steeds meer gewantrouwd voelen; iedereen is ‘gepromoveerd’ tot potentieel dader. En door profiling-aanpakken voelen bepaalde groepen van burgers zich apart gezet binnen die gemeenschap gericht op een algemeen goed. Machtgebruik, hoe onvermijdelijk ook, zorgt er in deze vormen voor dat het politieke, het vertrouwen van burgers dat ze allemaal als gelijken deel hebben aan de politieke gemeenschap, onder druk komt te staan.

Volksvertegenwoordigers zijn de gelijken van burgers, maar tegelijk zijn zij degenen die het politieke spel moeten spelen en de besluiten nemen. Het is een hele klus om die horizontale lijn en de verticale lijn, zoals Ricoeur dat noemt, te verbinden. Sommigen suggereren echter dat voor hen die spanning niet bestaat. Ze zeggen: ‘ik behoor niet tot die Haagse elite’ en ‘ik doe simpelweg wat het volk wil’. Zulke beweringen miskennen echter de werkelijke positie van elke politicus die zich als representant in het krachtenveld van de politiek begeeft. Ze miskennen dat elke vertegenwoordiger onvermijdelijk op afstand staat, dat elke vertegenwoordiger onvermijdelijk keuzes maakt en zijn eigen perspectief kiest in het verwoorden van het algemeen goed, en dat ieder die zegt te weten wie ‘het volk’ is en wat ‘het volk’ denkt en wat ‘onze waarden’ zijn onvermijdelijk degenen die niet in zijn plaatje passen wegdenkt uit de kring van gelijkwaardige burgers. De onwaarschijnlijkheid van deze uitspraken kan, als dat eenmaal manifest wordt voor iedereen, het vertrouwen van degenen die erin geloofden alleen maar verder ondermijnen.

Het vertrouwen van burgers in de politiek is geen gegeven, het kan omslaan in cynisme. Cynisme over ‘die klik in Den Haag’ en ‘de zakkenvullers in de gemeente’, maar ook cynisme over de zin en mogelijkheid van dit gezamenlijke project met al de an-

dere vreemde stadsgenoten, landgenoten en Europeanen. De auteurs die ik hier heb besproken laten zien hoe het handelen van politici en bestuurders dat cynisme kan voeden. Wie als politicus dat afkalkend vertrouwen ziet en dan de bal bij de burgers legt door op te roepen tot meer normen en waarden en een sterker wij-gevoel die miskent dat hij en zijn kompanen mede oorzaak zijn van dat groeiende cynisme. Hij bevestigt met zijn oproep bovendien nog eens het oordeel dat politici in een andere wereld leven. Eentje waarin men de schuld graag afschuift op anderen.

Helemaal aan het begin van deze tekst ging het over aansprakelijk stellen in de politiek en het spelen van *blame games*. Als nu iemand de moed toont om in zo'n politiek spel op te staan en te zeggen: 'ik ben hiervoor verantwoordelijk', dan toont hij zich dus eigenlijk verantwoordelijk op twee manieren. Ten eerste geeft hij aan dat hij aansprakelijk is voor deze misstand. Maar door op te staan laat hij ook zien

dat wat hem betreft politiek meer is dan winnen of verliezen in het politieke steekspel.

Dr. J.H.M.M. (Berry) Tholen is bestuurskundige en filosoof en gepromoveerd in de Rechtsgeleerdheid. Hij is als universitair docent werkzaam bij de Radboud Universiteit Nijmegen.

Geraadpleegde literatuur

- Hans Jonas, *Het principe verantwoordelijkheid*, Utrecht, 2010 [oorspr Duitse uitg. 1979].
- Alasdair MacIntyre, *After Virtue. A Study in Moral Theory*, London, 1984.
- Paul Ricoeur, 'The Fragility of Political Language', *Philosophy Today* vol. 31(1), 1987, pp. 35-44.
- Paul Ricoeur, 'Fragility and Responsibility', *Philosophy & Social Criticism* vol. 21(5/6), 1995, pp. 15-22.
- Paul Ricoeur, 'The Political Paradox', in: *History and Truth*, Evaston, 2007, pp. 247-270.
- Max Weber, *Politiek als beroep*, Nijmegen, 2012 [oorspr. Duitse uitgave 1919].